

Ville Päivänsalo, TT

Helsingin yliopiston tutkijatohtori

29.4.2007

systemaattisen teologian laitos, HY

ville.paivansalo@helsinki.fi, www.helsinki.fi/~vpaivans

IHMISARVO JA VASTAVUOROISUUS **Länsimaisen oikeudenmukaisuuden raamatullisia lähtökohtia**

Esitelmä Suomen teologisessa instituutissa 28.4.2007
(diojen tarkistettut ja täydennetyt tekstit)

ESITELMÄN TAUSTAA: RAWLS LAAJEMPAAN PERSPEKTIIVIIN

Tutkimuksiani John Rawlsin (1921–2002) oikeudenmukaisuuskäsityksestä

- Väitöskirja *Balances of Reasonable Justice. Rawls and beyond* (Helsingin yliopisto 2005)
- ☞ Väitöskirjan pohjalta: *Balancing Reasonable Justice. John Rawls and Crucial Steps Beyond* (Ashgate 2007)

Työn alla: Rawls laajempaan aatehistorialliseen perspektiiviin

- Yllä mainituissa tutkimuksissani painopiste on Rawlsin käsityksen selventämisessä ja sen kehittämisessä viimeaikaista kritiikkiä huomioiden.
- Nyt on työn alla Rawlsin tarkastelu huomattavasti laajemmasta aatehistoriallisesta perspektiivistä, mukaan lukien Rawlsin käsityksen suhde tiettyihin esimoderneihin ajattelutapoihin.
- Kiinnostuksen kärki säilyy silti oman aikamme keskustelussa: mitä voisi olla yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus meille, jotka olemme erityisesti länsimaisten perinteiden vaikutuspiirissä varttuneita ja jotka kohtaamme 2000-luvun oikeudenmukaisuushaasteet?

Motivaatiotaustassa mukana:

- Häivähdys kristillistä aktivismia

ESITELMÄN TAVOITTEET

(1) Esittää joukko länsimaissa usein puolustettuja oikeudenmukaisuuskriteereitä erityisesti Rawlsin ja Rawls-kritiikin näkökulmista

(2) Selventää, missä mielessä tietyt esimodernit, ja erityisesti raamatulliset, käsitukset ihmisarvosta ja vastavuoroisuudesta muistuttavat näitä

- Ihmisarvon käsitteen kiinnostavuus laaja-alaiselle Rawls-tutkimukselle: esim. YK:n yleismaailmallisessa ihmisoikeuksien julistuksessa (1948) ihmisarvon käsite on keskeinen, mutta Rawlsin käsityksessä ei.
- Vastavuoroisuus sen sijaan on Rawlsille keskeinen oikeudenmukaisuuskriteeri, mutta esimoderneja vastavuoroisuuden lajeja eivät rawlsilaiset oikeudenmukaisuusteoretikot useinkaan ole kovin valaisevasti käsitelleet.

(3) Pohtia, missä mielessä ko. raamatullisten käsitysten voisi sanoa tukevan oikeudenmukaisuutta nykyaikana

METODISIA HUOMIOITA

Moraaliteoreettinen lähestymistapa

- Moraaliteoreettinen tarkastelu mahdollistaa keskittymisen vain käsitteiden muutamiin kiinnostaviin rakenneseisiin, niiden keskinäisiin suhteisiin ja näistä käsin etenevään teorianmuodostukseen.
- Monipuoliseen asiayhteyksien huomioimiseen jne. tarvitaan oletettavasti laaja-alaista katsomuksellisuutta, joka ei jumitu käsiteneppäryyteen eikä yhden asian aktivismiin.
- Tarkastelun dynaamisuus ja loogisuus ovat moraaliteoriassa keskeisiä: mahdollisesti mielekkäitä kysymyksiä ei rajoiteta ennalta ahtaasti ja erinäisiä oletuksia sallitaan tuoda mukaan teoriaan varsin vapaasti, mutta koherenssia, argumentaation loogisuutta ja oletusten realistisuutta pidetään kriittisesti silmällä.

Frein teologian tyypit vertailukohtana

- Hans Frein (1992) teologisten lähestymistapojen luokittelu: yhdessä ääripäässä (1. tyyppi) annetaan täysi ensisijaisuus modernille maallistuneelle filosofialle, toisessa ääripäässä (5. tyyppi) on pyrkimys toistaa entisten aikojen teologisia ajattelutapoja.
- Omat kysymykseni lähtevät nyt modernista maallistuneesta oikeudenmukaisuusteoriasta, mutta niihin vastaaminen edellyttää ainakin joidenkin autenttisten kristillisten ajattelutapojen yksilöintiä.
- Tarkoituksena ei ole vängätä autenttisia kristillisiä ajattelutapoja väkisin modernin oikeudenmukaisuusteorian muottiin eikä päinvastoin, vaan todeta perusteltuja yhtenevyyksiä ja eroavuuksia sekä tutkia niitä.
- Siltä osin kun osallistun varsinaiseen teologiseen keskusteluun Frein ymmärtämässä mielessä, teologiani on ehkä 2–4 -tyyppien teologiaa tai ”kakkosnelosteologiaa”. Siinä ei välttämättä tyydytä kultaisen keskitien (3-taso)

ratkaisuihin, mutta siinä arvellaan ääripäiden (1- ja 5-taso) olevan pääsääntöisesti loogisesti yhteen sovittamattomia. Tieteelliseltä ytimeltään metodi on kuitenkin mieluummin loogis-dynaamista moraaliteoriaa, liittyen ensisijaisesti moraaliteoreetikkojen akateemiseen traditioon.

- Tavanomaisen filosofisen käsite- ja argumentaatioanalyysin katson sisältyvän niin teologisen kuin moraaliteoreettisenkin tutkimukseen ”kivijalkaan”.

RAWLS: ALKUASETELMA JA PERIAATTEET

Alkuasetelma *Oikeudenmukaisuusteoriassa* (1971)

- Rawlsin teorian ytimessä on kuvaus hypoteettisista persoonista, jotka eivät tietäisi yhteiskuntaluokkaansa, rotuaan, uskontoaan, psykofyysisiä ominaisuuksiaan eivätkä käsitystä hyvästä.
- Oletettavasti ”he” valitsisivat oikeudenmukaisuusperiaatteet yhteiskunnan perusrakenteelle käyttäen apunaan yleistä tietoa.

Kaksi oikeudenmukaisuusperiaatetta (Rawls 1971, 302)

- (1) Mahdollisimman laajojen yhtäläisten perusvapauksien periaate
- (2a) Eroperiaate, jonka mukaan eroavaisuuksien tulisi vaikuttaa vähäosaisten parhaaksi (säästäväisyysnäkökohdat huomioiden) ja (2b) reilujen mahdollisuuksien periaate
- Näiden periaatteiden tulisi Rawlsin mukaan säädellä yhteiskunnan perusrakenteen suunnittelua – niiden reilu oikeudenmukaisuus olisi osoitettu juuri sillä, että ne voitaisiin hyväksyä (muiden perusteiden ohella) alkuasetelmasta käsin.

RAWLS-KRITIIKKIÄ JA TULKINNANVARAA

Periaatteiden kritiikki

- Esim. H.L.A. Hart (1975): miksi pitää kiinni *maksimaalisista* vapauksista, jos tärkeät yhteiset hyvät ovat vaakalaudalla?
- Eroperiaatteen maximin-lähestymistapaa on kritisoitu laajasti: Rawls antaa kohtuuttoman painoarvon pyrkimykselle vähäosaisten aseman maksimaaliseen parantamiseen yhteiskuntasuunnittelun kautta, vaikkakin perusvapauksien ja reilujen mahdollisuuksien puitteissa.

Alkuasetelman kritiikki ja poliittinen liberalismi

- Alkuasetelman näkökulma on outo ja kohtuuttoman vaativa: jos tosiasiallisesti vain harvat ovat valmiit ottamaan se täysin vakavasti, sen mukaisen näkökulman omaksumista ei pitäisi esittää yleisenä yhteiskunnallisena moraalivaatimuksena.

- Kirjassaan *Political Liberalism* (1993/1996) Rawls osin myöntyi kritiikkiin: arvostelun rasitteet ja niiden mukainen kohtuullinen tulkinnanvara on tunnustettava.
- Uskonnolliset ja poliittiset kokonaisnäkemykset vaikuttavat liberaalidemokraattisen yhteiskunnan taustakulttuurissa; ainakin teorian ensisijaisella sovellusalueella Rawls edellyttää niiden kunnioittavan alkuasetelman kuvausta muistuttavia julkisen järjen perusteita – eli järkevästi ja reilusti/vastavuoroisesti kaikille hyväksyttävissä olevia perusteita.

HARKINTATASAPAINO, LAAJA-ALAINEN KATSOMUKSELLISUUS JA IHMISARVO

Harkintatasapainon etsintä (Rawls 1971)

- Rawlsin mukaan oikeudenmukaisuusteoriaa kokonaisuudessaan tulee testata kysyen, vastaako se riittävästi harkittuja moraalivakaumuksiamme.
- Teorian on puolestaan määrä tukea oikeudenmukaisuusharkintaa.

Laaja-alaiset katsomukset ja ihmisarvo

- Rawls ei tarkastele riittävästi sitä, miten laaja-alaiset katsomukset vaikuttavat harkittuihin vakaumuksiin ja mitä tästä seuraisi hänen teorialleen.
- Esim. Hans Küngin hanke ja kultaisen säännön rooli siinä olisi ollut luontevasti huomioitavissa (vrt. Rawls, *Kansojen oikeus*, 2007).
- Ihmisarvo on keskeisellä sijalla monissa ihmisoikeusjulistuksissa ja esim. Immanuel Kantin ja Martha Nussbaumin käsityksissä. Rawls riskeerasi oman teorianensa uskottavuuden harkittuna *moraaliteoriana* esimerkiksi sillä, ettei hän ollut valmis sisällyttämään siihen juuri minkäänlaista ihmisarvon käsitettä.

LÄNSIMAISEN OIKEUDENMUKAISUUDEN ULOTTUVUUKSIA

Perinteisiä länsimaisia oikeudenmukaisuuskriteerejä

- ☐ Ansionmukaisuus, kohtuullisuus (ei ahneus), tasapuolisuus, lainmukaisuus (Aristoteles)
- ☐ Lainmukaisuuden lajeja sittemmin: Jumalan lain, luonnollisen/järjen lain tai positiivisen lain mukaisuus, tai osan näistä
- ☐ Tarpeenmukaisuus (esim. hyvinvointivaltiomalli)
- ☐ Vapaus, demokraattisuus ja vaihtelevasti sovellettu tasa-arvoisuus (sosiaalidemokraattinen liberalismi)

Käsityksiä oikeudenmukaisuuden taustasta, esim.

- ☐ Kosmisen järjen mukainen (jumalallinen) moraalijärjestys
- ☐ Intuitiivis-luonnollinen (epä)oikeudenmukaisuuden taju
- ☐ Kunnioitus rationaalisia olentoja kohtaan itsekin rationaalisena olentona

Ehdokkaita intuitiivis-luonnollisesti omaksutuiksi vastavuoroisuuden lajeiksi

- ☐ Ankaran vastavuoroisuuden taju: silmä silmästä
- ☐ Kohtuullisen vastavuoroisuuden taju: kullekin osansa, reiluus
- ☐ Välittävän vastavuoroisuuden taju: kultainen sääntö

IHMINEN JUMALAN KUVANA JA IHMISARVO

Ihminen Jumalan kuvana luomiskertomuksissa

- ☐ Jumala loi ensin elottoman luonnon, kasvit ja muut eläimet; vain ihminen sanotaan luodun Jumalan kuvaksi.
- ☐ Ihmiselle annettiin tehtäväksi lisääntyä sekä viljellä ja varjella luomakuntaa
- ☐ Ihmiselle annettiin mahdollisuus valita väärin: valinnasta Jumalan käskyä vastaan seuraisivat muutkin vääryydet.

Jumalan ”arvokkuus” ihmisarvon taustalla?

- ☐ Jos Jumala ei olekaan arvollinen kiitollisuuden ja palvonnan kohteeksi (koska esim. ei ole hyvä), ihminen Jumalan kuvanakaan tuskin olisi arvokas.
- ☐ Jumalan äärimmäinen hyvyys tmv. on argumentissa keskeistä. (Kysymystä Jumalan hyvydestä on usein pohdittu itsenäisenä uskonnonfilosofisena kysymyksenä ja ihmisarvoa itsenäisenä eettisenä kysymyksenä. Joka tapauksessa ”ihminen on arvokas, koska on Jumalan kuva” -argumentti näyttäisi loogisesti edellyttävän Jumalan arvokkuuden muiden lisäoletusten ohella. Tosin ”täydellinen olento” on kaiketi implisiittisesti myös arvokas.)

TARVITSEEKO ”JUMALAN KUVAN” OLLA ÄÄRIMMÄISEN ARVOKAS?

”Halpa-arvoinen” kuva tai etäinen kaltaisuus

- Kuva tai kaltaisuus implikoi kenties suurenkin etäisyyden alkuperäiseen asiaan nähden – ihminen paljon lähempänä maan tomua kuin Jumalaa?
- Jumalan hyvyyden ja mahtavuuden korostus (esim. kymmenestä käskystä ensimmäinen) tukee tätä eroa, ja lankeemus!
- Epäilyt Jumalan hyvydestä vs. salatun Jumalan teologia: onko jälkimmäinen välttämätön edellytys ”ihminen on arvokas, koska on äärimmäisen arvokkaan Jumalan kuva” -argumentille?

Entä jos ”Jumalan kuvan” arvo ei olekaan ”äärimmäistä”?

- Humanismi ja valistus mahdollistavat ihmisarvon pitämisen ”ehdottomana” uskonnosta riippumatta – ainakin teoriassa.
- Mikä on ihminen, että häntä muistat -ihmettely (Ps. 8:5-6): yhtäältä psalmikirjoittajan näkökulma ihmisestä mitättömänä olentona

maailmankaikkeuden perspektiivistä, toisaalta hämmästyttävä ihmisestä ”lähes jumalolentona”.

- Raamatulliseen ihmisarvoon kuuluu huikea viitekehys, muttei ihmisen jumalointia – kenties ”inhimillinen” ihmisarvo. (Vrt. humanismi, jossa ihminen itse on viimekädessä kaiken mitta.)

EPÄSYMMETRISTÄ JA SYMMETRISTÄ VASTAVUOROISUUTTA RAAMATUSSA

Esimerkkejä epäsymmetrisestä vastavuoroisuudesta

- Jumalan liitot ihmisen kanssa (erityisesti Nooalle, Aabrahamille ja Moosekselle)
- Jumalan käskyt ja niiden noudattamiseen sidotut lupaukset (ei suinkaan aina vapaaehtoisuuteen perustuvaa vastavuoroisuutta)
- Jumalan pelastusteot ja ihmisen kiitollisuus
- Viisas/valittu johtaja/kuningas ja niskuroiva/katuva kansa

Esimerkkejä symmetrisestä vastavuoroisuudesta

- Sekä silmä silmästä että kultaisen säännön -moraali VT:ssa
- Salomonin tuomio: ankaran vastavuoroisuuden uhka oikeudenmukaisuuden menetelmänä
- Rakastakaa toisianne -yhteisömoraali UT:ssa, erityisesti Johanneksen evankeliumeissa ja kirjeissä (vrt. Schaeffer 1987: keskinäinen rakkaus kristittyjen tuntomerkinä)
- Hengellisen hyvän jakajalle tulee jakaa maallista hyvää (1. Tim. 5:17) – asetelma on symmetrinen, vaikka vaihdettavat asiat perimmäisellä tasolla yhteismitattomia.

RAKKAUDEN KÄSKYN RADIKAALIUS, ARMO JA KRISTITYN VAPAAUS

Jeesus ja laki

- Rakkauden kaksoiskäskyn korostus yksinkertaisti lain sisältää, mutta radikalisoisi sen vaativuuden.
- Vain Jeesus täytti lain; moni jäi hämmennyksiin.

Paavali, laki ja armo (Rm. 2–7:17)

- Kaikki tuntevat lain, joskin pakanat hämäämmin
- Kaikki ovat syntisiä; Jeesuksen tähden armo peittää synnit.
- ”Hengen uudessa tilassa” hyvät teot tekee ”Kristus minussa”
- Tarkemmat tulkinnat näistä teemoista ovat hyvin kiistanalaisia. Silti Jeesus ilmeisesti esitti rakkauden lain ainakin ajoittain niin radikaalina, että se hätkähdytti kuulijoita, jotka alun perin arvelivat kykenevänsä lain kohtuullisesti täyttämään. Paavalin

lakikäsitystä puolestaan voi tuskin käsitellä moraaliteoriassa selväpiirteisenä kohtuullisen vastavuoroisuuden moraalina.

Luther sanoo esimerkiksi, että kristitty on (*Kristityn vapaus* 1983, 6)

- ”kaikkien asioiden herra, täysin vapaa [ja samalla] kaikkien palvelija, itsensä täysin toisille antava” – ja näiden lähtökohtien mukaiseen elämään Luther kehottaa.

ESIMERKKEJÄ VASTAVUOROISUUDEN RAJAMAILTA: SUHTAUTUMINEN LIHANSYÖTIIN JA ESIVALTAAN

Suhtautuminen lihansyötiin yms. säädöksiin?

- Paavali: tämänkaltaiset säädökset eivät varsinaisesti koske kristittyä, mutta heikkojen tähden on hyvä harjoittaa pidättäytymistä (Rm. 14:19–21)
- Luther suosittelee lihansyötiä itsepintaisten hurskastelijoiden läsnä ollessa, mutta siitä pidättäytymistä heikkojen seurassa. (*Kristityn vapaudesta*, 67–68)
- Mitkä ovat vastaavalla tavalla kristityn vapauden näkökulmasta toissijaisia säädöksiä meidän aikanamme? Hyvä teologinen kysymys, johon vastaaminen vaatisi kuitenkin ilmeisistä kulttuurieroista johtuen huomattavan seikkaperäisiä lisäoletuksia ja -selvityksiä.

Suhtautuminen esivaltaan: millaista vastavuoroisuutta?

- Jeesus: maksoi oman osuutensa veroista (esim. Mt. 17:24–27)
- Paavali: esivallan miekka (Rm. 13:4), vetoaminen syytettynä keisariin (Ap.t. 25)
- Luther: Kristityn valta kaikkeen on hengellistä, mutta enimmäkseen maalliselle vallalle alistuvaa. (*Kristityn vapaus*, 26–28)
- Luther: Neljäs käsky yhteiskuntaelämän perustana (*Puhe hyvistä teoista*, 105–135)
- Näiden esimodernien käsitysten ei voi moraaliteorian kannalta sanoa edustavan demokraattista vastavuoroisuutta, mutta kylläkin muita sekä symmetrisen että epäsymmetrisen vastavuoroisuuden muotoja.

RAWLSILAINEN OIKEUDENMUKAISUUS, IHMISARVO JA RAKKAUDEN LAKI

Oikeudenmukaisuus ilman syvällistä ihmisarvoa?

- Rawls sisällytti poliittiseen liberalismiin tuskin minkäänlaista ihmisarvon käsitystä tehdäkseen riittävän pesäeron uskontoon ja metafysiikkaan. Siten Rawlsin käsitys voisikin olla ainakin periaatteessa hyväksyttävissä myös perimmäisen ihmisarvon kiistäville, mutta silti poliittisesti liberaaleille käsityksille.
- Kantilais-humanistinen ihmisarvo on perusteltu ja optimistinen, mutta onko se elinvoimainen ja syvä (Schweitzer 1946, 108–109)?
- Raamatullinen ihmisarvo? Syvä, mutta kompleksinen...

Rakkauden laki ja poliittinen oikeudenmukaisuus

- Rakkauden laki jättää kristitylle ainakin verrattain paljon tulkinnanvapautta kulttuuri- ja perinnesidonnaisissa kysymyksissä.
- Rakkauden lain esimodernit tulkinnat eivät yleensä olleet demokraattisia eivätkä poliittisesti liberaaleja, mutta ne sisälsivät erinäistä vastavuoroisuutta. Usein ne eivät tosin olleet käytännössä rakkaudellisiakaan.

TUKEA RAWLSILAISILLE OIKEUDENMUKAISUDELLE RAAMATULLISISTA LÄHTÖKOHDISTA (ESIMERKKEJÄ)?

Ihmisarvo

- Syvät ihmisarvon tulkinnat voivat lisätä motivaatiota ihmisarvon mukaisen oikeudenmukaisuuden toteuttamiseen.
- Kompleksiset ihmisarvon tulkinnat voivat antaa virikkeitä ihmisarvoiseen toimintaan epäideaalisissa olosuhteissa.

Vastavuoroisuus

- Välittävä vastavuoroisuus (kultainen sääntö): tukea ja täydennystä oikeudenmukaisen yhteiskunnan idealle
- Ankaru vastavuoroisuus: vähintäänkin yksilöi tason, jolle emme halua palata (vaikkei ankaru vastavuoroisuuden taso aina olisikaan vielä täysi katastrofi).
- Epäsymmetrinen vastavuoroisuus (jota kaikki laaja-alaiset ja realistiset oikeudenmukaisuuskäsitykset sisältävät): osallistuminen rehelliseen vuoropuheluun sen muodoista

KIRJALLISUUS

Frei, Hans W.

1992 *Types of Christian Theology*. Ed. by George Hunsinger and William C. Placher. New Haven: Yale University Press.

Hart, H.L.A.

1975 "Rawls on Liberty and Its Priority". – *Reading Rawls*. Ed. by Norman Daniels. Oxford, UK: Basil Blackwell.

Luther, Martti

1983 *Kristityn vapaus*. Suom. Lauri Haikola. Lapua: Herättäjä-Yhdistys.

1984 *Puhe Hyvistä teoista*. Suom. Juhani Elenius. Lapua: Herättäjä-Yhdistys.

Päivänsalo, Ville

2005 *Balances of Reasonable Justice: Rawls and beyond* (diss.). Teologisen tiedekunnan kirjasto, HY. Helsinki: Tyylipaino.

2007 *Balancing Reasonable Justice: John Rawls and Crucial Steps Beyond*. Aldershot: Ashgate.

Rawls, John

2007 *Kansojen oikeus*. Suom. Leo Näreaho. Helsinki: Gaudeamus.

1971 *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

1996 *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.

Schaeffer, Francis A.

1978 *Kristityn tuntomerkki*. Suom. Leif Nummela. Helsinki: Uusi Tie.

Schweitzer, Albert

1946 *Civilization and Ethics: The Philosophy of Civilization II* (3rd ed.). Transl. by C.T. Cambion and revised by C.E.B. Russell. London: Adam & Charles Black.